संझेच्या संधिप्रकाशात

म. ग्रं. सं. ठाणें
विषय काव्य
सं. क्र. २४८७

विलास गिते

संज्ञेच्या संधिप्रकाशात

विलास गिते

मराठी ग्रंथ संग्रहालय ठाणे
२४८७
दा. क्र. २३९९७
ग्रंथ शाखा (स्थळ प्रत)

पारिजात

प्रकाशक :

के. विजय अंबाडे
पारिजात पब्लिकेशन्स्
ब्लॉक नं. ३
५७६ शिवाजीनगर
जंगली महाराज रोड
पुणे ४११ ००४.
दूरध्वनी : ५२८८१

© सौ. जयश्री गिते
२०२४, 'गोपालसदन'
पारशी खुंट
अहमदनगर ४१४ ००१.

मुखपृष्ठ : अनिल उपळेकर

मुद्रक :

दामोदर अनंत घळसासी
वृन्दा प्रिंटर्स
६३५, सदाशिव पेठ
पुणे ४११ ०३०

प्रथमावृत्ती : मार्च १९८३

मूल्य : आठ रुपये

पूर्वप्रसिद्धी :

हंस / प्रतिष्ठान / युगवाणी / पारिजात / मराठवाडा / महाराष्ट्र टाइम्स.

महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळाच्या नवलेखक अनुदान योजनेखाली या पुस्तकाच्या प्रकाशनार्थ अनुदान मिळालेले आहे.

प्रिय मित्र
भारत सासणे
यास....

संवाद : कवीशी, कवितेच्या संदर्भात....

प्रिय विलास गिते,

तुमची कविताही 'बांधिलकी'ची कविता आहे. निराळ्या अर्थाने !

ही बांधिलकी 'स्व'शी आहे. स्वतःच्या संज्ञेशी आहे. स्वेतर जगाशी (त्यातही निसर्गाला प्राधान्य) साधलेल्या संबंधित्वातून आलेले अनुभवाचे किरण 'स्व'च्या लोलकातून– *prism* मधून बाहेर पडताना विविध आकर्षक रंग धारण करतात. हे रंग तसे सौम्य आहेत; पण त्यांना एका अनाम उदासीची छटा आहे. त्यामुळे येणारे व्याकूळपण संथपणे मनात खोलवर झिरपत राहते.

स्वतःच्या भाववृत्तीशी इमान राखणारी तुमची कविता आहे. स्वतःच्या मनाच्या 'कंदा'चे स्वरूप ओळखणे फार महत्त्वाचे. आजच्या बऱ्याचशा कवींची कविता ही दुसऱ्याच्या सुरात सूर मिसळणारी– अतएव अनुकरणात्मक, संघर्षाचा विडा उचलून सामाजिक बांधिलकीच्या समूहगानात सामील होणारी आहे. डॉ. म. सु. पाटील यांच्यासारख्या मर्मज्ञ काव्यसमीक्षकांनी या संदर्भात दिलेला समयोचित इशारा इथे आठवतो :

"समूहामध्ये साऱ्याच गोष्टी सरासरीच्या पातळीवर वावरत असतात... सारे आवाज एकवटल्यामुळे एक मोठा आवाज एकवटतो खरा, पण त्यातून कोणाचाच आवाज नीट उमटत नाही. आपला स्वतःचा एक निराळा आवाज आहे, याचे भान येत नाही. मग त्याची ओळख पटणे आणि त्याच्या शक्ती अजमावून पाहणे तर दूरच."

तुमची कविता अशा 'आवाजी' कवितेच्या विपुल निर्मितीच्या पार्श्वभूमीवर वेगळी म्हणून उठून दिसते. स्व-भावाचे भान राखीत आपल्या अनुभवविश्वातल्या (ते मर्यादित असले, तरी) अनुभवांची स्पंदने अत्यंत मोजक्या, रेखीव शब्दांत मांडणारी तुमची कविता आहे. अशी कविता संख्येनेही मोजकीच लिहून होते. *Prolific poet* होण्याची असोशी तुम्ही बाळगली नाही, ही गोष्ट मला स्वागतार्ह वाटते. सिद्धीचा मार्ग प्रसिद्धीच्या मैदानातून कधीच जात नाही. तो दुःखभोगाच्या, यातनांच्या गुहेतूनच जातो. तुमचा हा बिकट प्रवास मला काहीसा माहीत आहे. भोवताली जल्लोशाची जत्रा सतत भरलेली असताना तुमची एकटेपणाने अंधारयात्रा चालू होती– कुठेही तडजोड न करता. तुमचा हा *Unyielding loneliness* मनाला भावून गेला होता. तुमच्या कवितेतही तो उतरला आहे.

तुमच्या कवितेतला 'स्व' अत्यंत संवेदनशील व्यक्तिमत्त्वाचा 'स्व' आहे. त्याचे नाते वेदनेशी आहे, तिने येणाऱ्या व्याकुळतेशी आहे. विविध निसर्ग-प्रतिमांतून हे नाते साक्षात होत राहते– भगभगणारे ऊन, फांद्यांआड आर्त होणारा पिवळसर चंद्र, शवपेटीवर पडणारी फुले, थंड सावल्या पांघरलेले पांढरे रस्ते, विझलेली विरही संध्या, स्मृतिभ्रष्टतेचा वणवा, सूर्य फुलांच्या ताटव्यावरून जड

पावलांनी परतणारे ऊन, पाण्यामध्ये तळमळणारी चंद्रम्याची कला, कॅनव्हासवर उतरणारा अंधार, निष्पर्ण फांद्यांच्या हलत्या सावल्या, उंच घुमणारा उदास पारवा, अवेळच्या पाखरांची प्रतिध्वनित आर्त लकेर, एका कलेने लहान झालेली उदास चंद्रकोर – अशा किती तरी प्रतिमा– त्याही प्राधान्याने दृक्प्रतिमाच– आर्ततेचा 'मारवा' संयत सुरात गात आपल्या नजरेला भेटायला येतात नि आपली नजर ओली करून जातात.

सुखानुभवापेक्षा दुःखानुभवाची जातच वेगळी असते. सुख बऱ्याचदा मानवी अस्तित्वाला वरवरच स्पर्श करून जाते. सुखाला तृप्तीचा शाप असतो आणि तृप्तीपोटी येणारा उबग, कंटाळाही अटळ असतो. दुःख मात्र मानवी अस्तित्वाच्या गाभ्याला जाऊन भिडते आणि ते सदैव लालजर्द ओले असते. गडकऱ्यांनी एके ठिकाणी म्हटले आहे :

'दुःख बिलगते थेट जिवाला'

ही जिवाला बिलगणारी वेदनाच बव्हंशी तुम्ही शब्दांकित केली आहे. पण या शब्दांकनात कोठेही आक्रोश, आक्रस्ताळेपणा नाही.

तुमची या संग्रहातली 'निष्पर्ण फांद्यांच्या हलत्या सावल्या' ही कविता या दृष्टीने पाहण्यासारखी आहे. प्रसंग आहे एका स्त्रीच्या मृत्यूचा. भोवतालच्या या 'ममीफाईड' वास्तवातून ती आता उठून गेलेली. तिच्यासाठी दोन सुतार शवपेटी तयार करताहेत, ते निष्पर्ण फांद्यांच्या-हलत्या सावल्यांत बसून. अशी सुरुवातीलाच तिच्या पतझड पूर्ण झालेल्या रिकाम्या, भकास जीवनाची, निष्पर्ण फांद्यांच्या प्रतीकाद्वारे सूचना मिळते. उदासपणाच्या अशा हलक्याशा सुराने आपले मन कातर होते. नंतर तुम्ही लिहिता :

संध्याकाळी हळूहळू माणसं येतील
गंभीर चेहऱ्यांनी, काळ्या कपड्यांत.
शांत रस्त्यावर पावलांचे आवाज
होत राहतील; आणि हलकीशी कुजबूज–
ती अशी होती, तशी होती.
होणार नाही कोणालाही आठवण
तिच्या कोऱ्या डोळ्यांची.

–आणि कवितेच्या मध्यावरल्या या साध्याच शब्दांतल्या वरल्या शेवटच्या दोन ओळींनी उदासपणाच्या सुराचे रूपांतर तीव्र करुण सुरात कसे होते, कळतच नाही. एखाद्या वावटळीच्या भोवऱ्याचा स्तंभ आकाशाला भिडावा, तसे घडते. कोरे डोळे ! किशोरपणीही लाड-कौतुक पुरवल्याचा उत्सुक, नाचरा आनंद या

डोळयांत तरळला नसेल. तरुणपणीही कुणा सख्याचे प्रणयाचे कुसुंबी रंग या डोळयांत उतरण्याची संधी मिळाली नसेल. प्रेम नाही–अल्पशा तृप्तीचेही सहजीवन नाही, अशा अपत्यहीन अवस्थेत माउलीपणाची वात्सल्यगंगाही डोळयांत तुडुंबल्याचे भाग्य लाभले नसेल... कोरे डोळे ! रिकामे, शून्य शून्य डोळे ! त्यांतली भकासपणाची वेदना तिच्या जिवंतपणी कोणालाच जाणवली नाही. आणि ते आता कायमचे मिटल्यावर तिच्या निर्जीव, संवेदनारहित कानांभोवती सरपटते आहे. फक्त थोडीशी कुजुबूज :

‘ती अशी होती, तशी होती !’

गिते, केवळ ‘कोरे डोळे’ एवढया दोनच शब्दांनी तुम्ही वाचकाचे मन किती गलबलायला लावले ! केवढया उंचीवर तुम्ही ही कविता नेऊन ठेवलीत ! कारुण्याचा हा तीव्र– तरीही संयमित स्वर पुढेही तुम्ही या कवितेत तेवढयाच सहजतेने कायम ठेवलात– ‘नंतर क्रॉस उभा राहील’, ‘निष्पर्ण फांद्यांवरील काही फुले नकळत पडतील थोडयाशा झुळुकीने, अश्रूंसारखी सहजपणे’ आणि ‘वर उदास चंद्रकोर आणखी एका कलेने लहान झाली असेल’ – असे हलके हलके क्रमाने तुम्ही वर्णन करीत जाता नि उदास चंद्रकोरीच्या अपाप झिजण्याच्या उल्लेखाने वाचक पुन्हा कमालीचा व्याकूळ होतो. आणि पुन्हा कवितेच्या सुरुवातीच्या ओळींत किंचित बदल करून केलेला कवितेचा शेवट :

‘निष्पर्ण झाडांच्या हलत्या सावल्या
अधिकच गडद झालेल्या असतील.’

या गडद झालेल्या सावल्या कितीतरी काळ नंतर वाचकांना *haunt* करीत राहतात. इतकी अप्रतिम कविता बऱ्याच दिवसांत कुठे वाचायला मिळाली नव्हती. नमुना म्हणून या कवितेचा थोडा विस्ताराने प्रपंच केला.

तुमच्या ‘गोष्ट’, ‘कविता’, ‘तुझ्या मनाच्या वाटा’, ‘शब्द’, आत्ममग्न’, ‘संध्याकाळी’– यांसारख्या कवितांतही असाच व्यथेचा, व्याकुळतेचा स्वर आपल्या अंगभूत संयमाने प्रभावी ठरलेला आहे.

तुमच्या प्रेमभावनेच्या आविष्काराच्या कवितांतही हा संयम आहेच. त्यांतल्या भावछटांचा कोवळेपणा, अलवारपणा एखाद्या गुलाबाच्या पाकळीच्या मसृण स्पर्शाप्रमाणे जाणवत राहतो. ‘तिची अस्वस्थ बोटे / नखांकडे पाहणारे अधीर डोळे / केसांवर भुरभुरणारं सोनेरी ऊन’ असे मोजक्या तपशिलांनी रेखाटलेले शब्दचित्र. अशा तिला पाहताना ‘शब्द शब्दच राहतात– केवळ काही अक्षरसमूह : विरामांनी दुरावलेले, दुखावलेले.’ इथेही दुखरेपणाची कळ आहेच. पण अगदी हलक्या हाताने सावरलेली.

'भाळ' या कवितेतही निसर्गसूचक तपशील अगोदर येतो– निळे पाखरू सावन– ओली दुपार, साळुंक्यांची मनभावन बोली, इत्यादी. आणि तुमचा कवितेतला प्रियकर हळूच सुचवतो :

'फूल गवति हे पिवळे पिवळे, एक कुंतली माळ
लाव, सखी, गे, क्षणभर माझ्या भाळाला तव भाळ'

प्रियकराच्या ह्या निर्व्याज लाडिकपणातला गोडवा तुम्ही किती साध्या शब्दांत व्यक्त केला आहे ! हाच गोडवा तुमच्या 'प्रसाद' कवितेतल्या पुढील ओळींतूनही निथळत आहे :

'दवसिक्त फुलांच्या या विस्तीर्ण सड्यामधुनी
तू वेचुनी हळू घे माझ्या निळ्या फुलांना...
बघ किरण तुझे-माझे मिसळूनि एक झाले
आता नकोस नावे देऊ दहा दिशांना...'

तुमच्या 'अनंग' कवितेतली नायिका तर कविवर्य बोरकरांच्या 'हरिंच्या स्मरभुवनीं' तील राधेसारखी जिवलगभावाची जपणूक करणारी. पण त्या राधेची व्याकुळता हा त्यांच्या कवितेचा मर्मबंध आहे, तर तुमच्या कवितेतल्या नायिकेचा तृप्तीचा परस्पर कृतज्ञताभाव हा.

'कोण्या रुखें कोण्या पाखें । मज वेढिलें, ग, सखे,
कोण्या शब्दें, कोण्या रंगें । त्याने ओढिलें, गे, सखे...'

या 'ओढाळपणाची' परिणती

'अष्टभावें फुलविला । माझा देह, गे, जयाने
तोही अनंग जाहला । आता माझिया की संगे'

अशा सायुज्यभावात झाली नसती, तरच नवल ! या छोट्याशा कवितेतील प्रणयभावनेचा आविष्कार उत्कट तर आहेच, पण काहीसा धीटही !

तुमच्या गझल शैलीतल्या कवितांत मात्र उपरिनिर्दिष्ट कवितांतले लावण्य तितकेसे उतरले नाही, असे जाणवले. त्याचे कारण हे असावे. या कवितांतला 'मी' तुमच्या खऱ्या 'स्व'त्वातल्या 'मी'शी मिळता-जुळता नसावा. मराठीत प्रसिद्ध होणाऱ्या बहुसंख्य सामाजिक आशयाच्या गझलांत हा 'मी' तर अनेकदा 'आम्ही' होतो, 'हीरो' ची पोज घेतो. बंडखोरपणा, कलंदरपणा, बेडरपणा इत्यादी या 'हीरो' चे सांकेतिक गुणविशेष असतात ! पण पोज घेणे हा तुमच्या प्रतिभेचा धर्मच नाही. खरे ना ?

गिते, तुमच्या कवितांनी खूप आनंद दिला. मी त्या पुन: पुन्हा वाचल्या. दर वेळी मन भरून आले. मी आस्वादात रमणारा माणूस. विश्लेषणाचे काम मला नीटसे जमत नाही. खरे तर कवितेचे विश्लेषण करूही नये. फुलपाखराचे पंख धरण्याचा प्रयत्न करू नये. स्पर्श करताना त्या पंखांचे मृदु, मुलायम रंग पुसले जाण्याचा धोका असतो, त्याहूनही अधिक पंखच जखमी होण्याचा धोका असतो. हे ध्यानी घेऊन आस्वाद-प्रतिक्रियेच्या पद्धतीने तुमच्याशी हा संवाद केला आहे. खरे तर तुमचेच शब्द वापरून सांगायला हवे, की तुमची कविता म्हणजे मोजक्या स्वरांची एक मधुर 'सिम्फनी' आहे. ह्या स्वरमेळातला प्रत्येक स्वर सच्चा आणि संवादी आहे. ह्या 'सिम्फनी'चा परिणाम, का कुणास ठाऊक, हळवे होण्यात होतो. तुम्ही म्हणाला आहात–

'मंदकातर होत जातात पियानोचे स्वर सिम्फनीच्या शेवटी
हळवे होत जातात भारलेले शब्द कवितेच्या शेवटी...'

कवितेच्याच का– या आस्वादपत्राच्या शेवटीही माझ्या शब्दांची तीच अवस्था झाली आहे.

तुमचा भविष्यकाळ उज्ज्वल आहे, हे सांगण्याला कोणा भविष्यवेत्त्याची गरज नाही. याहीपेक्षा अधिक सुंदर कविता तुम्ही देऊ शकाल, हे आश्वासन तुमच्या या संग्रहाने दिले आहे. तुमची याहूनही उत्कृष्ट कविता अजून यायचीच आहे, असे वाटायला लावणारी ही तुमची आजची कविता आहे. हे लिहिताना खलील जिब्रानचेच वचन माझ्या मनात घोळत आहे–

'The poet is he, who makes you feel, after reading his poem, that his best verses have not yet been composed.'

तुमचा,

– पुरुषोत्तम पाटील

('पुप्पाजी')

रुजवण

निळेंसावळें
आकाश,
हिर्व्या पिंपळाचा
दोल

रुजे
मनीं माझ्या
खोल–

जेथें
ना वाणी
ना बोल,...

□

कविता

प्रथमच येते पतझड जेंव्हां
कोणा तरुण, एकाकी झाडावर;
तेंव्हां त्याच्या श्वासांना
जे अभिप्रेत असतं,
त्याचा अर्थबोध होत नाहीं
कोणालाही– फक्त
डिसेंबरमधल्या धुक्याशिवाय;

कारण झाडाची मिठी सोडवतांना
धुक्यानें ठेवलेले असतात
त्याच्या चुकल्यामाकल्या पानांवर
काही दंवाचे थेंब–
समजुतीसाठीं.

लिहिल्याच, तर तें झाड कदाचित
लिहीलही कविता
स्वतःच्याच दुःखांत गुरफटलेल्या;
आणि त्या जपून ठेवील
आपल्या फांद्याफांद्यांमधून–
पुन्हां पहांटें येणाऱ्या धुक्याला
अर्पण करण्यासाठीं....

□

सूर्यासाठीं

या खोल, अंधाऱ्या शाश्वत प्रवासांत
भेटतें, लागतें कधींकधीं मुळांना
हलाहल विष–
कडू, न साहवणारें,
जाळणारें.
वठून जातात कांहीं वरच्या फांद्या
असून सूर्यप्रकाश, आकाश,
गाणारे पक्षी; नाचणारा
आणि नाचवणारा
सखाच जसा हा वारा.

नाहीं. नाहीं.
आलं पाहिजे गातां
आलं पाहिजे नाचतां
आलं पाहिजे डोलतां, बोलतां–
आकाशाबरोबर, पाखरांसंगें,
वाऱ्यासंगें;
पचवून, विसरून
तें जाळणारं विष–

आलं पाहिजे जगतां
त्या प्रकाशासाठीं,
सूर्यासाठीं–

या खोल, अंधाऱ्या, शाश्वत प्रवासांत.

□

कविता : चित्रांच्या

: १ :

जळींच्या सांवल्या
मेघांनी व्यापिल्या

मेघांनी झांकिल्या
तारा आभाळींच्या....

*

: २ :

क्षितिजाची
रेषा
संथ,
उभ्या छेदिली झाडानें

हुंदक्यानें
शहारावें
तळें जसें निःशब्दाचें....

※

: ३ :

झाडें
गेलीं.

क्षितिज
विस्तारलें.

※

: ४ :

कोण इथें
कोण तिथें
ऊन फक्त भगभगतें,

डोळ्यांच्या
सांवलींत
अश्रु किती वेळ उभे....

□

अनोळखी

खुपूं लागली गर्दपणें दुपारीं
माझ्या डोळ्यांना
सकाळीं दिसत नसलेलीं
धुक्यांतलीं झाडें.

नंतर तीं विरून गेलीं
संध्याकाळच्या काळोखांत धूसर होत
रात्रींच्या अंधारांत

आम्ही पुन्हां
होऊन गेलों एकमेकांना
अनोळखी.

□

प्रार्थना

आता तिथें तेवत असतील
मेणबत्त्या;
भरून राहिली असेल
आकाशांत, झाडांत, किरणांत, पाण्यांत
प्रार्थना.

हीं झाडें, हे पक्षी, हें पाणी
हे निराकार आकाश
डोलवीत आहेत सारींच
मला, शब्दांना;
जसा वारा हलवितो
बाळाच्या कुरळ्या जावळाला
किंवा
भुरभुरतें जावळ
वाऱ्यानें; अगदीं
नुस्त्या श्वासानेंही....

सारेंच दिसतें, जाणवतें
रंध्रारंध्रांतून
उमलतें गाणें फुलासारखें
फुटतात शब्द
पानांसारखे.

जाणवतें आहे
माझ्या मुळांना
आतां तिथें तेवत असतील
मेणवत्त्या;
भरून राहिली असेल
आकाशांत, झाडांत, किरणांत, पाण्यांत
प्रार्थना

जाणवतें आहे
माझ्या मुळांना,
माझ्या मुळांना.

□

अनंग

कोण्या रुखें, कोण्या पाखें,
मज वेढिलें, गे, सखे ?
कोण्या शब्दें, कोण्या रंगें,
त्यानें ओढिलें, गे, सखे.... ?

भाळीं अंगारा कोणाचा,
कोण्या अंगुलीची कृपा ?
डोळां दृष्टी, गे, कोणाची,
कोण्या दिवलीची कृपा....?

अष्ट भावें फुलविला
माझा देह, गे, जयानें,
तोही अनंग जाहला
आतां माझिया कीं संगें....

□

ऊन

ऊन सरकत जातं–
दुधी कांचेच्या कड्यावरून;
तिच्या पावलांवरून; माझ्या हातांवरून....
काचेच्या तड्याला,
तिच्या नजरेला आणि माझ्या मनाला
कांहींही न करता.

ऊन निघून जातं
अपरिचित आगंतुकानं मुकाट्यानं
निघून जावं अनुमतिविनाच, तसं–
परिचितांना
त्यांच्या नजरांसह सोडून.

पण हें ऊन
जातं कुठं–
नव्या अपरिचितांच्या शोधांत ?

–कीं मीच आहें
तें ऊन ?

□

संध्याकाळीं

: १ :

थोड्याशा वाऱ्यानें हलतात
शाश्वत पडदे
अजाणतांच— त्यांना आणि मलाही.

दिसतो ठराविक तारा
ठराविक ठिकाणीं—
हळूंहळूं पश्चिम—क्षितिजावर उतरणारा.

रिकाम्या खोलीच्या अनाम भिंतीवर टांगलेली
पोर्ट्रेटस्‌ही वाटूं लागतात
अनोळखी;
संध्याकाळीं परततों जेंव्हां मी
स्वत:कडेंच.

चुकचुकणारी एखादी चुकार पाल
चरकते
उजेडाला....

: २ :

स्मृतींच्या अवशेषांवर
उगवून सुकलेल्या
गवतासारखे
हे शब्द.
त्यांना लागायला पाहिजे आता
वणवा–
स्मृतिभ्रष्टतेचा.

: ३ :

परस्परसंबंधांच्या शोकान्तिका
पुरून येतांना सांपडतात
वाटेवर
शवपेटीवरून चुकून
पडलेली
फुलं....

: ४ :

शब्द सांवल्यांसारखे पसरतात मनावर संध्याकाळीं,
आच्छादून घेतात संवेदनांना.

त्या सांवल्यांतून
हळूं हळूं
येतात आठवणी
तुझ्या डोळ्यांच्या
–आणि विसरून जातात
अंधारल्यावर
वाट–
परतीची
□

आत्ममग्न

उद्‌ध्वस्त अवशेषांतून येणारे अस्पष्ट, उदास फकीरगाण्याचे सूर
अंधारांतल्या झाडांच्या अंगांगांत नकळत खोल भिनत गेले
लांबचा पिवळसर चंद्रही उगवतांना फांद्यांआड आर्त झाला
सळसळणाऱ्या पानांचे आवाज हळू हळू लयींत उलगडत गेले....

रस्ते–पांढरे, थंड सांवल्या पांघरलेले झाडांखालीं
स्वस्थ–शांत, स्तब्ध, वाऱ्यानेंही न दुखावलेले
अंगावरचा पाचोळा तसाच ठेवून आत्ममग्न झाले
फकीराहातींच्या कंदिलाबरोबर चंद्रकिरणही त्यांवरून सरकत गेले. ....

□

नदीची कविता

सूर्यास्तानंतर येतात
वगळयांच्या माळा
कुण्या चुकार कोकिळाचा
खुला होतो गळा....

पाण्यामध्यें तळमळते
चंद्रम्याची कळा
तरंगांची माझ्या तर ही
गायनाची वेळा....

बुडतात प्रतिबिंबेंही
तम काळा काळा
अनाहताच्या गळयामध्यें
तारकांची माळा....

□

शब्द

तिचीं अस्वस्थ बोटें; नखांकडे पाहणारे
अधीर, बुजरे डोळे.
केसांवर भुरभुरणारं सोनेंरी ऊन....

–शब्द शब्दच राहतात शब्द असूनही
शब्दांसारखे–

केवळ कांहीं अक्षरसमूह,
विरामांनीं दुरावलेले;

दुखावलेले.

□

गाणें

भेटींच्या चार खुणा
जपतांना
जपतांना

वैरीसें गाणें हें
फितूर आज
शब्दांना....

□

ऐलपैल एकमेक

कधींच सोडीत नाहीं थेंब
मागें
प्रतिबिंबांना.
सुटून जातात प्रतिबिंबें
स्वतःच.
करीत नाहींत ती मुक्त
थेंबाला. तो असतो स्वतःच
मुक्त.

ओढीत असतें झाडालाही
आकाश;
जसा थेंबाला
ओढीत असतो सतत
विराट् सागर.

ऐलपैल मात्र
फेऱ्या
बगळ्यांच्या;
माशांच्या—

एकमेकांसाठीं,

एकमेकांसाठीं.

□

घुंगरूं

देहाआंत क्षीण वाजे
जीर्ण वेदनेचा सूर;
देहापार नाचे मुक्त
निळा आनंदाचा मोर....

हृदयांत गुंतवळ
असो डोळियांत पाणी;
पायीं मोराच्या घुंगरूं
मला बांधूं दे, साजणी....

□

गोष्ट

तिनें विचारली, म्हणून त्यानें सांगितली
एक गोष्ट–
पेंटिंग सोडल्याची;
सूर्यफुलांच्या ताटव्यांवरून जड पावलांनी
परतणाऱ्या उन्हाचं लँडस्केप फसल्याची,
कॅन्व्हासवर अंधार उतरल्याची.

तिनें झांकले डोळे
त्याच्या दुःखानें,
तेंव्हां जाणवला तिलाही
तो कॅन्व्हास.

नंतर व्याकूळ पावलांनीं
ती परतली–
सूर्यास्तानंतरच्या काळोखांत कलून
अदृश्य होत जाणाऱ्या
मलूल सूर्यफुलासारखी.

त्याच्यासाठीं पुन्हां
उरला
फक्त अंधार–

कोरा कॅन्व्हास.

□

मारवा

लाटांचा मारवा
मारवा तरंगांचा
लहरींचा मारवा
मारवा सीमारेषेवरचा–
अस्तित्व आणि अर्थ यांच्यामधल्या.

दिसत असतें नर्तन
प्रतिबिंबांचें सतत
अविरत मेघांचेंही
उमटतात शब्द सळसळींतून माझ्या

ऐकूं येतात तटाशीं खेळणाऱ्या
मुळांशीं पोचणाऱ्या
लहरींतून
एकमेकांना हुलकावणाऱ्या मेघांमधून
प्रतिध्वनी
माझ्याच शब्दांचे
मला.

संथ संथ
मंद मंद
गाभाऱ्यांतली
झुंबरें उंच
घेतात दोल
त्यांनाही असतो
मारव्याचा तोल
प्रकाश थोडा;
थोडा अंधार....
अंधार थोडा;
थोडा प्रकाश...

तरंग लाटांवरती
लाख
इंद्रधनुष्यें–
रंगांचीं,
बोलांचीं,
मारव्याच्याच तोलाचीं,

जेंव्हां मनांत
ऊन थोडें
थोडा पाऊस;
पाऊस थोडा
थोडें ऊन

घुमत राहतें
आर्द्र धून,

आर्द्र धून....

□

निष्पर्ण फांद्यांच्या हलत्या सावल्या

निष्पर्ण फांद्यांच्या हलत्या सांवल्यांत बसून
आज दोन सुतार तयार करताहेत
एक शवपेटी :
कुणीतरी उठून गेलं आहे
या ममीफाईड वास्तवांतून....

पतझड पूर्ण झाली आहे.

संध्याकाळीं हळूंहळूं माणसं येतील
गंभीर चेहऱ्यांनीं, काळचा कपडयांत....
शांत रस्त्यांवर पावलांचे आवाज
होत राहतील; आणि
हलकी हलकी कुजबूज–
ती अशी होती, तशी होती....
होणार नाहीं कोणालाही आठवण
तिच्या कोऱ्या डोळ्यांची.

नंतर क्रॉस उभा राहील
आणि निष्पर्ण चांफ्यावरचीं कांहीं फुलें
नकळत पडतील, थोडयाशा झुळुकीनें,
अश्रूंसारखीं–
सहजपणे.

परततांना लोकांच्या पायांखालची वाळू
सरसरत राहील; वर उदास चंद्रकोर
लहान झालेली असेल
आणखी एका कलेनें.

गंभीर अनुभवी लांब काळचा रस्त्यांकडेचे दिवे
पुन्हां साऱ्यांना घरची वाट दाखवतील;
निष्पर्ण फांद्यांच्या हलत्या सावल्या
अधिकच गडद झालेल्या असतील.

□

निशिदिन

निशिदिन मजला उन्मन करि हा
तुझा अनाहत नाद;
ओढुनि नेते सांजसकाळीं
तुझी अनावर साद....

सरून गेली जुनी विराणी
उरलें निर्मळ पाणी;
प्रेमसलिलिं या आता नुमटे
कुण्या घड्याचा नाद....

उरला नाहीं, सरला आतां
स्वत:शींहि बघ वाद;
अनाहताच्या गळ्यांत केवळ
तुझे फुलांचे हात...

□

नको

असा निखळ पाऊस
नको मनीं वाजवूंस;
पानापानांवर नको
लक्ष तोरणें बांधूंस...

माझ्या गीत-पांखरांचीं
नको घरटीं तोडूंस;
अर्ध्या रात्रीं नको असे
हात धरून ओढूंस...

नको, नको; नको, नको
कांटा उरींचा काढूंस;
त्याची संगत सुखाची
नको तिला तूं तोडूंस...

□

मराठी ग्रंथ संग्रहालय ठाणे
२४८७
ग्रं. क्र. २३९९९
वगट्य
१३।१०।८३
ग्रंथ शाखा (स्थळ प्र.)

तुझ्या मनाच्या वाटा

बंजारा पाउस येतो
मज दूर फिराया नेतो;
मी एकतारिला त्याच्या
शब्दांची संगत करतो...

बंजारा पाउस देउन
जोगवा स्मृतींचा जातो;
मी तुझ्या मनाच्या वाटा
अश्रूंनीं शिंपित येतों...

□

धांवा

स्पर्शवाट पोंचविते
अनोख्याच गांवा
अजाणतां ओठ घेती
तुझ्याच का नांवा ?

चंद्रमोगऱ्याच्या प्रांतीं
प्राजक्ताचा धांवा–
'थांबव, रे, तूं, अनंगा,
आतां तुझा पावा '...

□

भाळ

अलगद आलें निळे पांखरूं
दुपार सावन ओली;
साळुंक्यांची तरी सरेना
मनभावन, गे, बोली...

दूर टेकड्या हिरव्या हिरव्या
शिरव्याच्या ध्यानांत;
नाहिंस जवळीं, तरी, साजणी,
हात तुझे हातांत...

फूल गर्वित हें पिवळें पिवळें
एक कुंतलीं माळ;
लाव सखी, गे, क्षणभर माझ्या
भाळाला तव भाळ...

□

पूर

दूर झाल्या पावसाचा गंध आला येथ, भाई
दूर कोणीं गायिलेले सूर आले येथ, भाई...

सांजतांना पश्चिमेला ज्या बलाका चालल्या
त्याच पंखांचे ध्वनी माझ्या मनीं घुमतात, भाई...

कृष्णरात्रीं उमलतीं जीं शुभ्र पुष्पें अंगणीं
त्या फुलांच्या मार्दवाचें गूज कळलें आज, भाई...

जें निघालें दूरच्या देशीं पखेरूं सांवळें
मेघ त्याच्या संगतीनें, रे, निघाले आज, भाई...

आज फुललीं सर्व झाडें, आणि फुटले, रे, झरे
आज हटले बांध सारे, पूर आला एक, भाई...

□

नका विचारूं

आतां जुन्या घराच्या वाटा नका विचारूं
मज हरवल्या दिशांचीं नांवें नका विचारूं...

तोडून बंध सारे गेल्या निघून नावा
'हा कोठला किनारा ?' त्यांना नका विचारूं...

गेले थिजून आंसूं, जखमा बुजून गेल्या
'हें रक्त कुणाचें, रे ?' मजला नका विचारूं ..

आता विरून गेले सारे विकल्प भोळे
मज उत्तरें विचारा, कोडीं नका विचारूं...

वाजे मनांत माझ्या-हा सूर आगळाच
त्या आठव्या सुराचें नातें नका विचारूं...

□

दान

वेडे फकीर आम्ही सांजेंत मग्न झालों
ओठांत पांखरांच्या वाटीत गीत गेलों...

रांगांतुनी घरांच्या शोधीत धर्मशाळा
हातांतल्या डफांचा घुमवीत नाद गेलों...

बाजार पाहतांना डोळ्यांत धूळ गेली
ती धुउन आसवांनीं फिरवीत माळ गेलों...

आधींच त्या खुदानें लावून सूर दिधले
शोधीत शब्द जगतीं गुणगुणत फक्त गेलों ..

नाहीं दुपार आम्हां, नाहींच रात्र ठावी
बेबंद तारकांचें वाटीत दान गेलों...

□

निःशंक

मी इथें ओलांडुनी साऱ्या क्षणांचे पूल आलों
आटल्या साऱ्या नद्या हे पाहुनी निःशंक झालों...

ओढ होती पावरीची ज्या तिरावरल्या मला
नाहिं तेथें कोणिहि हें पाहुनी निःशंक झालों...

हरवलीं नांवें सख्यांचीं, आणि नांवांचे चेहरे
मुखवटे पाहून त्यांचे आज मी निःशंक झालों...

शोधिले मीं मित्र, जैसा सूर्य शोधी सांवली
व्यर्थता त्या वागण्याची जाणुनी निःशंक झालों...

बांधणारे सर्व धागे कां, कसे–कच्चे निघाले
आज तें तोडून जाळें मी पुरा निःशंक झालों...

□

शिरव्यासम....

शिरव्यासम तूं शिंपुनि जाशी
तव शब्दांची शांती;
शहारणाऱ्या शाखांतिल मम
विरून जाते भ्रांती...

जुळण्याआधीं तानपुरे, सखि,
सूर लागतो माझा;
सुरासुरांतुन शहारते ती
तुझीच अनुपम प्रीती...

शिरवा संपुन ऊन पसरतां
रान बावरें होई;
लपवितांहि लपवितां येइना
मला सुरांची कांती...

□

प्रसाद

सांभाळुनि असे घे माझ्या द्विधा क्षणांना
आकाश भरुनि यावें; यावी दया घनांना

दंवसिक्त फुलांच्या या विस्तीर्ण सड्यांमधुनी
तूं वेंचुनी हळू घे माझ्या निळ्या फुलांना...

बघ किरण तुझे—माझे मिसळून एक झाले
आतां नकोस नांवें देऊं दहा दिशांना...

येथुनि पुढें शून्य होवोत सर्व गाणीं
दे हाच, गे, प्रसाद, नीरव करी स्वरांना....

□

मराठी ग्रंथ संग्रहालय ठाणे
२४८७
दा. क्र. २३९९९
दिनांक १३।१०।८७
ग्रंथ शाखा (स्थळ प्रत)

सिम्फनी

दूर समुद्रावरून सरकत येणारा मनकवडा पाऊस
नकळतपणें येणाऱ्या अनाहूत स्मृतिसरींच्या पडद्यासारखा...
वाळूंत उमटलेल्या विसरून गेल्या आहेत पाउलखुणा
विझलेल्या विरही संध्या उदबत्तीसारख्या गंध ठेवून
फक्त राखेंत उरलेल्या. कोणीही येणार नसतें, जेंव्हां
अवेळच्या पांखराची प्रतिध्वनित लकेर आर्त शिरते
मनांतल्या किर्र काजळकाळोखांतून आंत–आंतल्या
नितळ डोहांत– ज्यांत नसतात कुणाचींही प्रतिबिंबें
कुणाचेंही प्रेम हेवेदावे येंणेंजाणें शोभादर्शकी...
गाभाऱ्याची जशी भितन् भित शहारावी मंद्र मंत्रघोषानें
लयदार लक्ष वलयांच्या लांब मोहरतो डोह चमचमनक्षीनें...
सांवरलेलें स्वतःला असतेंच अजाण ओठांनी कधींतरी
उदास पारवा उंच घुमतांना, ऊन वितळतांना....
मौनाचे मात्र मनस्वी क्षण पर्वताच्या मागें समाधिस्थ
पाषाणशिल्पांच्या अज्ञात संदिग्ध पुरातन कथाकहाण्यांसारखे.
संपतांना सांज सळसळणाऱ्या माडांच्या छायासंभ्रमांत
विरत जातांना पाऊसपडदा धूसर दूर समुद्रावर
मोहनिद्रेंतून मंतरलेल्या जागें होतांना मन; जसे जसे
मंदकातर होत जातात पियानोचे स्वर सिम्फनीच्या शेवटीं
हळवे होत जातात भारलेले शब्द कवितेच्या शेवटीं...

□

विलास गितेंच्या कवितेतील मनाची विविध वळणे मोहविणारी आहेत. शब्दांच्या सोसापेक्षा तिला असोशी आहे, ती मनोविश्वात रमण्याची, जगण्याचा अर्थ शोधण्याची.

ही कविता आजच्या 'आवाजी' कवितेच्या विपुल निर्मितीच्या पार्श्वभूमीवर वेगळी म्हणून उठून दिसते. स्व-भावाचे भान राखीत आपल्या अनुभवांची स्पंदने अत्यंत मोजक्या, रेखीव शब्दांत मांडणारी ही कविता आहे. अशी कविता संख्येनेही मोजकीच लिहून होते.

या कवितेला एका अनाम उदासीची छटा आहे. त्यामुळे येणारे व्याकूळपण संथपणे मनात खोलवर झिरपत राहते......